

LOLKE GERRITS, 'KONING VAN WARTENA'

door S.J. SCHAAFSMA

Als nakomeling van de Friese kustvaarder Lolke Gerrits - zijn familie had in het begin van de zeventiende eeuw alles te maken met de kustvaart - wil ik gaarne in dit Frieslandnummer de gelegenheid benutten deze zo legendarische man ook buiten zijn geboortegrond bekendheid te geven. Van zijn grootvader Lolcke Hessels is redelijk veel informatie bewaard gebleven. Hij leefde te Wartena van 1610 tot 1672; hij wordt geregeld genoemd in de boelgoedboeken van Idaerderadeel als koper van deze geregistreerde goederen, te beginnen op 16 april 1639 (1). In de autorisatieboeken van Idaerderadeel is zijn weduwe curatrix op 10 juni 1672 (2). Een bewijs dat Lolcke Hessels de grootvader was van Lolke Gerrits is helaas niet gevonden, maar omdat de namen geheel passen in deze relatie en uit de akten waarin de broers Gerrit en Hessel Lolckes een evenredig groot aandeel in de bezittingen van Lolcke Hessels hadden, menen wij verantwoord te kunnen aannemen dat het grootvaderschap correct is. Wat wij weten is, dat Gerrit Lolckes en Gerbrigh Rinses, de ouders van Lolke Gerrits, een 17e-eeuws gouden concubinaat hebben gevierd. Hun wettelijk huwelijk werd gesloten te Warga op 24 april 1699 (3) *"Hierin verklaren zij elcxanderen ruim 50 jaren geleden troubeloften gedaan te hebben, hebbende middeler tijde als echtelieden geleefd, vorders versochten tot solemnisatie van haer gerechts proclamatie. Bovenstaande personen zijn solemnelijck in de echte bevestigt die verclaerden gepr twee ocreert te hebben drij kinderen waaronder soonen met naemen Lolcke en Reinse Gerrits en een dochter met name Willemke Gerrits.* Ongetwijfeld had deze laat, officieel bevestigde relatie te maken met hun formidabele rijkdom, die blijkt uit de veelheid van akten aangetroffen te Idaerderadeel. Rijk geworden, of geboren in een gouden wieg, wij zullen het nooit weten. Rekening houdend met een erfenis en de verdeling van de goederen, moesten zij wel beschikken over een rechtsgeldige huwelijksakte. Het kerkelijk huwelijk moet wel zijn gesloten, mogelijk door een rondreizende priester, thuis of in de armzalig vervallen schuur-schuilkerk in de Lytse Mar, nabij Wartena, zo rond 1660. Een registratie hiervan is helaas niet aangetroffen. Eén van de drie in de akte genoemde kinderen is onze Lolke Gerrits, geboren te Wartena in 1668 en aldaar overleden op 87-jarige leeftijd, op 30 augustus 1755. Hij bleef voortleven als de 'Koning van Wartena' en is een voorvader op wie wij tot op zekere hoogte trots kunnen zijn. Lolke Gerrits huwde rooms-katholiek te Warga omstreeks 1693 met Anna Gosses (zuster van Ansk Gosses, getrouwd met onze voorvader Bocke Abes). De huwelijksakte is niet gevonden omdat het register van deze statie pas aanvangt in 1699. Anna Gosses was geboren te Wartena in 1672 en stierf daar op 30 augustus 1766. Zij werd 94 jaar, voor die tijd een bijzonder hoge leeftijd. Van de twaalf kinderen van Lolke en Anna stierven er vier zeer jong; de resterende acht hebben voor een omvangrijk rooms-katholiek nageslacht gezorgd. Anna's leedbrief, opgesteld op 2 september 1766, is bewaard gebleven. Hierin wordt o.a. vermeld dat zij moeder was van twaalf kinderen, grootmoeder van 63 kleinkinderen en overgrootmoeder van 68 achterkleinkinderen (4).

Eén van de kinderen was Hessel Lolckes (geb. 8-9-1705) die te Warga trouwde op 22 januari 1730 met Adriaantje Ages (geb. ald. 4-9-1712). Op 3 oktober 1735 werd hun dochter Marijke Hessels geboren. Zij trouwde te Wartena op 8 januari 1764 met Bote Abes (geb. ald. 13-3-1733), kleinzoon van Bocke Abes, bouwer van kofschepen, reder en hellingbaas. In de toenmalige kustvaartwereld werkten Lolke Gerrits en Bocke Abes, beiden rooms-katholiek, nauw samen. Curieus te vermelden is, dat drie zoons van Bote Abes en Marijke Hessels verschillende namen aannamen, verband houdende met hun achtergrond.

Zoon Hessel Botes (geb. 21-9-1768; voorvader van mijn vrouw) noemde zich naar de zwaaiolk voor zijn helling Van der Kolk. Zoon Fedde Botes (geb. 20-10-1773) nam de voor de hand liggende naam Van der Werf aan, terwijl zoon Johannes Botes (geb. 10-9-1771) die boer was op 't Hooghiem onder Wartena, koos voor de naam Hooghiemstra. Allen waren geboren te Wartena en r.k. gedoopt te Warga (5). Deze drie broers hadden een zuster Ietsje Botes (geb. Wartena 11-1-1779, overl. ald. 29-5-1846) die net als Hessel de naam Van der Kolk aannam. Zij is een voormoeder van mij: huwde te Warga op 20 mei 1810 mijn overgrootvader Anne Jans Schaafsma (geb. Wartena 20-2-1782, boer aldaar, overl. Dronrijp 20-10-1870). De meeste katholieken met voorouders in de r.k. enclave Warga-Wartena-Wytgaard-Wirdum-Swichem hebben door het in vroeger tijd bindend element, de Roomse religie, en de regel 'roomsen huwen roomsen', door ons nooit vermoede familiebanden opgebouwd.

Door het uitwisselen van genealogische gegevens komen wij daar nu pas achter.

De grote bloei van de zogeheten Fries-Groningse Oostvaart/Sontvaart vanuit Dokkum en Harlingen, en in ons geval indirect vanuit Wartena, begon omstreeks 1560. Ook kofschepen maakten gebruik van de destijds betrouwbaar geachte routes. Dorpstimmerlieden bouwden deze kofschepen, tweemasters (grote mast en bezaan) voorzien van een combinatie van de ouderwetse mars- en bramzeilen en de voor die tijd moderne, regelbare grootzeilen. Tevens hadden deze schepen een stelsel fokken, waarmee werd bereikt dat ze beter onder controle waren te houden dan de vroegere 'katten' en 'fluiten', en redelijk bij de wind konden varen. Volgetuigd kon een kofschip acht zeilen voeren. De stabiliteit werd verkregen door zwaarden of kimkielen onder het schip. Het grootanker alleen, woog al 200 kilo. Onze hedendaagse skûtsjes zijn een afgeleide van deze kofschepen. De gemiddelde lengte van een kofschip was 23 meter, de breedte ruim 5 meter en de diepte (hol) 22 meter. Aan vracht kon een lading van 50 last, ongeveer 100 ton, worden vervoerd. Door de ronde voor- en achterstevan kon veel kleingoed worden verstouwd. De export bestond voornamelijk uit kaas, boter, meel, haver, tarwe, zaden, aardewerk, baksteen, papier en zelfs balen tabak. De import uit de Scandinavische landen bestond hoofdzakelijk uit boomstammen, hout, hennep, potas, teer en stokvis, terwijl de import uit de zuidelijke havens bestond uit wijn, rijst, zuidvruchten, specerijen en katoen. Zout werd alleen meegenomen als er niets anders was; het bracht weinig op en was voor de bemanning een brok ellende. De bemanning had de beschikking over drie leefruimten: de roef, de kajuit en het volkslogies. Er was één kachel aan boord. Voor verlichting had men de redelijk veilige olielampen; drie lampen verbruikten 25 liter olie voor de somma van /12,50. Medicamenten die werden meegenomen bestonden uit flessen Haarlemmerolie, Rigabalsem en voor gekloofde handen was er dierlijk vet. Het voedsel aan boord was vermoedelijk gevarieerder dan de opvarenden thuis gewend waren. En bestaan nog nota's van aangekochte levensmiddelen: brood, peulvruchten, stokvis, boter, kaas, koffie en thee. In de havens gebruikte men vers fruit, groente en melk; water werd geregeld ververst. De warme maaltijd werd tijdens de reis met zeewater gekookt, dat spaarde zoet water en zout. Per dag werden 5 a 6 borrels jenever verstrekt om de zware arbeid te verlichten en vooral bij nat weer wat warmte in de botten te krijgen.

Schoon waren de zeelieden niet te noemen, per jaar werd door zes man niet meer dan twee tot drie kilo groene zeep verbruikt. Het schip werd wel goed schoon gehouden, zoals blijkt uit de enorme aantallen borstels die werden verbruikt (6). Aan de toch vrij kleine kofschepen (eigen schuiten maar wel partner-rederij), met een bemanning van acht tot tien man, vertrouwden onze voorouders hun leven en de lading toe. Vanaf het vroege voorjaar tot diep in de herfst bevoeren zij de onbetrouwbare Duitse Bocht en het Kattegat, drie tot vier maal per jaar naar Scandinavië en Rusland. Het waren vaak kundige zeevaarders die mist en storm trotseerden en zo de Russische Oostzeehavens met de hun ter beschikking staande navigatiemiddelen wisten te bereiken. Velen echter vonden hun graf op zee. In de overlijdensboeken van Warga/Wartena lezen wij dat op 10 augustus 1764 schipper Jan Hessels op een zeereis is overleden en dat op 27 april 1794 schipper Abe Bokkes te Toulon is gestorven.

Lolke Gerrits had als overtuigt katholiek geen politiek en maatschappelijk stemrecht. Door de kustvaart had deze welgestelde man een enorm prestige opgebouwd. Hijzelf en een deel van zijn verwanten bevoeren met koffen de bekende zeeroutes; andere verwanten stonden in relatie met de kustvaart (7). Zo bouwde Bocke Abes schepen en anderen waren zeil- en touwmakers. In pakhuizen te Leeuwarden en Dokkum werden de goederen opgeslagen; kleinzoon Lolke Feijes had het beheer over deze vestigingen (8). De schepen bezochten Engeland en de kustplaatsen van Spanje, Portugal en Frankrijk, en de Italiaanse havens aan de Middellandse Zee. Zeerovers en kapers eisten op de Zuidroute hun tol. Bouke Feikes rapporteerde in 1785 het volgende (9): *van La Rochelle naar Amsterdam weeromkomend had hij op zijne reize een Engelse kaper aan boord. Dewelke mij dede opbrassen en zeven man van zijn volk aan boord stuurde dewelke de luiken openbraken en in het ruim gekomen zijnde, gingen zij aldaar aan het kappen en snijden en breken, namen alles wat hen aanstond mee, samt mijn eigen kooy, staken hun sloepen vol goederen en gingen s=avonds met een volgeladen boot van boord, hebbende zij na mijn gissing wel de waarde van drie duizend guldens medegenomen.*

Reeds tijdens het leven van Lolke Gerrits manifesteerde zich de teruggang van de eeuwenlang

bestaande kustvaart. De vaargeulen in de Waddenzee verzandden meer en meer, waardoor de havens van Harlingen en Dokkum steeds moeilijker waren te bereiken. De concurrentie van met name Amsterdam nam toe, daaraan verbonden een negatief effect van de teruglopende transportfunctie voor Amsterdamse reders. De Engelse oorlogen hadden catastrofale gevolgen; tijdens een Engelse aanval in het Vlie zijn in 1666 meer dan honderd handelsschepen in brand gestoken (9). Het Continentale Stelsel van 21 november 1806 werd de doodklap voor de kustvaart. Op 10 februari 1853 werd te Groningen het laatste nog varende kofschip 'De Hoop' publiekelijk verkocht (10). Lolke Gerrits en de zijnen hebben de bakens tijdig verzet. Hij stak veel geld in onroerend goed als gras- en hooiland, boerderijen, huizen, werven en watermolens inclusief de te bemalen polders. Aan het Vliet te Leeuwarden had hij pakhuizen en een eek (azijnmolen). Hij was geen bankier, maar verstrekte geregeld hypotheek (11). Lolke's bijnaam 'Koning van Wartena' is aan meerdere oorzaken te danken. Hij was koninklijk rijk aan goederen en geld en de naam 'Rex Ludovicus' die hij aan één van zijn schepen gaf, zal mede een rol hebben gespeeld. Deze toen provocerende Latijnse naam was afgeleid van zijn eigen doopnaam Ludovicus (Lolke). Ludovicus of Lodewijk was de naam van een heilig verklaarde Franse koning. Zoon Hessel Lolkes voer later nog op een naar zijn vader genoemd kofschip, de 'Lodewijk Wartena', waarvan een model is vervaardigd dat nu nog aanwezig is in de hal van Douwe Egberts te Joure. Lolke Gerrits behoorde tot de kleine diasporagroep die het in zeker opzicht niet gemakkelijk heeft gehad. Hij had echter weinig angst voor de gereformeerde overheid en getuigde als het hem uitkwam, vaak provocerend, soms ook agressief. Zijn relatie met de overheid was een voortdurend conflict. Hij accepteerde niet dat de rooms-katholieken bij het uitoefenen van hun religie moeilijkheden ondervonden en protesteerde openlijk. Een voorval in 1715 paste geheel bij deze man:

Hij had opdracht gegeven een houten gevelstuk aan de buitenkant van zijn woning te Wartena te laten aanbrengen, met daarop een afbeelding van Christus hangend aan het kruis, geflankeerd door zijn moeder Maria en zijn neef Johannes. De daaronder aangebrachte tekst was een duidelijke verwijzing naar het door Lolke niet geaccepteerde verbod afbeeldingen van God of zijn heiligen te tonen. De gevolgen bleven uiteraard niet uit. Lolke werd gevangen genomen en afgevoerd naar het Blokhuis in Leeuwarden. Op 19 december 1715 spreekt het Hof van Friesland het volgende vonnis uit: *Alsoo Lolcke Gerrits grootschipper tot Wartena sich niet heeft ontsien om in de gevel van des selfs huysinge to setten een crusifix en beelden van eenighen so genaemde heylige waer onder dese woorden: Dat ghy hier siet aenbiddet niet / Daert u aenwijst die looft en prijst / 't is gemaekt van 's menschen handt / Tot Godes eer en 's vijandts schandt, ist dat het Hoff voornoemd Lolcke Gerrits ordonneert omme voors, crusifix cum annexis uyt de gevel wegh te nemen ende de plaetse weder toe te metselen binnen acht dagen by arbitrale correctie ende condemneert deselve mede in de kosten over desen gevallen. Actum den 19 december 1715.*

Het is verheugend dat dit gevelstuk, in 1947 aangetroffen in het depot van het Fries Museum te Leeuwarden, na vele omzwervingen via de oude schuilkerk in Wartena en de huidige r.k.- kerk in Warga, nu in alle openheid is te zien op de afdeling Rooms-katholieke godsdienst van het Rijksmuseum Catharijne Convent te Utrecht; daar hoort het thuis!

Lolke Gerrits heeft menig proces gevoerd. Als vermogend man werd hij steeds tot hoge boetes veroordeeld; een groot gedeelte van zijn kapitaal is hij hieraan kwijtgeraakt. Personen uit zijn omgeving waarvan hij wist dat zij gereformeerd en 'antipaaps' waren, moesten het ontgelden, waarbij Lolke zijn wraakgevoelens onder invloed van drank, vaak niet onder controle had. In de Criminele Sententieboeken (Hof van Friesland) is een boeiend proces, aanhangig gemaakt door de predikant Jan Willem Coenraad Tenckinck en meester Sybren Uylkes Visser, volledig opgetekend. Enkele punten hieruit geven een duidelijk beeld van de 18e-eeuwse samenleving en van de persoon van Lolke Gerrits. Op 24 april 1754 voer het Wartenaster beurtschip van Leeuwarden naar Warstiens. De 85-jarige Lolke Gerrits kreeg aan boord slaande ruzie met de predikant Tenckinck. Het bijzonder venijnig, zeer onaangenaam en op de man gespeelde dispuut aan boord van het beurtschip ging over het tegenwoordig zijn van Christus' lichaam in de gedaante van brood en wijn. Diverse getuigen merkten op dat Lolke Gerrits zich over zijn roomszijn gemakkelijk liet provoceren; immers, onder gelijke omstandigheden had hij een jaar eerder al iedere gereformeerde voor ketter uitgescholden en

gezegd dat Calvijn en de gehele Heidelbergse Catechismus één en al leugen en bedrog was. Nu prees Lolke onder invloed - al schimpend en scheldend het rooms geloof als het enig redmiddel om in de hemel te komen. Hij voorspelde alle kettters en gereformeerden de eeuwige verdoemenis. Volgens de getuigen had de schoolmeester en dorpsrechter Visser, ook aan boord van het beurtschip, Lolke getreiterd; hij had de geloofstvist uitgelokt. Meester Visser ontkende dit en beweerde zelfs dat Lolke Gerrits geheel nuchter was; ook de predikant beweerde dat, maar andere getuigen bestreden dit. Men beweerde dat meester Visser in Leeuwarden reeds bezwaar maakte de dronken man aan boord te nemen. Maryke Schaeffers vertelde dat zij en kleinzoon Lolke Feyes op de bewuste dag Lolke Gerrits vanuit de woning van zijn zoon op het Vliet te Leeuwarden, aan boord hadden gebracht. Het was niet vertrouwd de oude man die bijna niet kon staan, alleen te laten gaan. Baetje Ages beweerde dat Lolke reeds in de woning van zijn zoon van de stoel afrolde en op handen en voeten de kamer uitkroop. Tot zijn verdediging werd aangevoerd dat de uitlokking van meester Visser mede een van de oorzaken van het conflict was. Als verzachtende omstandigheid werd het feit van Lolke's niet geheel nuchter zijn aangevoerd, terwijl godslasterlijke taal door hem niet was gebezigd. Lolke zelf merkte tijdens het proces op: *'Lolke Gerrits is een rare snaak, soo oud, hij moet vrij hebben, Wartna boven, onse God is kooning en ick ben de koning van Wartna het catholijck geloof is het beste'*. Lolke werd veroordeeld tot de forse boete van tweehonderd gouden Friese Rijders, met de proceskosten. Hij moest in hechtenis blijven op het Blokhuis tot de borgstelling was gestort of de boete voldaan (12). Een proces in niet-kerkelijke sfeer vond plaats in 1717: Lolke Gerrits moest verschijnen voor het gerecht te Leeuwarden op aanklacht van het omkopen van getuigen (12). Oomzegger Wytse Easges, een zoon van zijn zuster Willemke Gerrits, werd ervan verdacht een kind te hebben verwekt bij Anna Jetses de Vries, een jonge vrouw uit Dokkum. Zij beweerde dat Wytse Easges haar trouwbeloften had gedaan. Volgens zeggen had Lolke Gerrits zeer arme getuigen laten verklaren dat Anna voor een ieder beschikbaar was en altijd al ondeugend was geweest. Lolke zou in herberg De Klok te Dokkum met deze getuigen een geldelijke regeling hebben getroffen. Wytse ontkende gemeenschap te hebben gehad met Anna en Lolke ontkende de beschuldiging tot omkoperij. Bij gebrek aan bewijs werden beiden vrijgesproken.

Voorvader Lolke Gerrits komt als een lastig en moeilijk man in beeld. Vanuit diverse akten en processen zijn wij veel over hem te weten gekomen. Alcohol zal hem parten hebben gespeeld. Zijn leven was gevuld met hard werken, varen, organiseren en geldzaken. Zijn trouw aan de Roomse Kerk heeft hij nooit onder stoelen of banken gestoken; zijn onafhankelijkheidszin en moedig protesteren dwingen ons nakomelingen respect af. Bijna gelijktijdig met Lolke verdween het kofschip 'Rex Ludovicus' uit de familie: het passeerde de Sont op 9 maart 1755, arriveerde te Harlingen op 22 maart, werd daar op 24 mei te koop aangeboden en er verkocht op 7 juni (7). Lolke Gerrits overleed te Wartena op woensdag 30 augustus 1755, op 87jarige leeftijd.

Na het overlijden van Lolke Gerrits werd Boote Abes eigenaar en baas van de werf. Boote, kleinzoon van reeds genoemde Bocke Abes (= zwager van Lolke Gerrits) was getrouwd met een kleindochter van Lolke Gerrits waardoor de werf in de familie bleef.

Noten

1. RAF, Idaarderadeel, boelgoedsboek nr. 50.
2. Idem, autorisatieboek nr. 39.
3. Idem, proclamatieboek nr. 56.
4. Provinciale Bibliotheek Friesland, Genealogische map Bruinsma. pag. 72.
5. De gegevens m.b.t. naamsaanne en genealogie werden o.a. verzameld uit: H.W. Aukes, Roomsk Frysk Boun, 1967 (pag. 138); en notities van Leo Wartna te Heemstede (1968).
6. Fries Scheepvaartmuseum te Sneek, Noordelijk Scheepvaartmuseum te Groningen, Provinciale Bibliotheek Friesland.
7. Fries Scheepvaartmuseum te Sneek: Sonttol Administratie, bewerking van J.Y. Feenstra
8. RAF, Idaarderadeel, hypotheekboeken nr. 69-83.
9. Th. van der Zee. It Fiere Foargeslacht (pag. 8).
10. Noordelijk Scheepvaartmuseum te Groningen.
11. Als noot 8.
12. Hessel Bierma en Gosse Blom, Genealogyske neilittenskip en bibliografy fan R. S. Roorda, Ljouwert 1984 (pag. 103).